

[nová] Čeština
doma
& ve světě

1/2 2013

Nová čeština doma a ve světě

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

1/2 2013

Redakce:

Vedoucí redaktorka – Mgr. Kateřina Romaševská

Výkonná redaktorka – Mgr. Katarzyna Vaculová

Členové redakce – Mgr. Adriana Filas, Mgr. Oleksandr Sukhanek,

Mgr. Maria Simeunovich-Skvortsova

Korektorky – Mgr. Barbora Klímová, Mgr. Šárka Keslerová, Mgr. Olga Fojtíková

Adresa redakce:

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií FF UK

nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1

Tel. (+420) 221 619 347, E-mail: ncds@ff.cuni.cz

Objednávky vyřizuje:

Vydavatelství Filozofické fakulty UK v Praze,

náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: books@ff.cuni.cz

Grafická úprava, obálka & sazba: Studio Lacerta (www.sazba.cz)

Obsah

Úvodní slovo 9

Recenze / Bohemisté, máte slovo. Čeština ve srovnání s...

Anna Holečková
Schmid, Monika S. (2011): *Language attrition*
(*Key topics in sociolinguistics*)
Cambridge University Press 13

Hana Prokšová
Mareš, Petr (2012): *Nejen jazykem českým:*
studie o vícejazyčnosti v literatuře
Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 17

Jarmila Valková
Lída Holá, Pavla Bořilová (2012, 2011): *Čeština Expres 1 a 2*
Praha: Akropolis 23

Články / Bohemisté, máte slovo. Čeština ve srovnání s...

Lucie Břinková
Srozumitelnost psané češtiny v intrakulturní komunikaci Neslyšících 33

Arťom Andrejevič Indyčenko
K otázce užívání spisovné češtiny v Malopolsku a ve Slezsku v 15.-17. stol. 49

Jana Kocková
Jak se překládají ruské přechodníky 55

Magdalena Kroupová
Problematika neosémantizace internacionálního lexika
(*na materiálu češtiny, polštiny a slovenštiny*) 63

Michala Kutláková <i>Jak hodnotí obtížnost gramatických jevů češtiny žáci a studenti s němčinou jako rodným jazykem a jejich vyučující</i>	74
Marie Podobová <i>Dynamické a statické vyjádření lokace v češtině a ruštině</i>	94
Anna Rosová <i>Mandelštamův „Koncert na nádraží“ v překladu Jana Zábrany a Jiřího Kovtuna</i>	110
O autorech tohoto čísla	123

Mareš, Petr (2012):

Nejen jazykem českým: studie o vícejazyčnosti v literatuře.

Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Hana Prokšová

I. Vícejazyčnost v Marešově podání již podruhé

Kniha *Nejen jazykem českým: studie o vícejazyčnosti v literatuře* je již druhým dílem Petra Mareše věnujícím se tématu přítomnosti cizích jazyků v literárních dílech. Vyšlo v loňském roce, tedy 9 let po vydání Marešovy monografie „Also: nazdar!“, aspekty textové vícejazyčnosti, na niž v mnohém navazuje. Marešovo zkoumání, jehož výsledkem jsou tyto dvě publikace jeho jednotlivých studií, je v českém prostředí ojedinělé. Autora

k němu predisponuje dobrá znalost jazyků a orientace nejen v jazykovědné oblasti, jež je jeho hlavním oborem, ale i v literární vědě, a byl tak schopen vytvořit dílo, které může být využito jako nosná sekundární literatura v odborné práci s uměleckým a překladovým textem a zároveň může být použitavé i pro běžného čtenáře se zájmem o literaturu.

První autorova monografie je uvedena obsáhlým výkladem teorie jazykové heterogenosti literárního díla. Seznamuje čtenáře s užívanou terminologií, metodologií zkoumání cizojazyčných prvků v textu, zmiňuje badatele, kteří se tomuto tématu věnovali, nastiňuje funkce, jež vícejazyčnost v textu nese, nebo s nimiž se – autorovými slovy – „spíná“ (Mareš 2003: 40–44). Po obsáhlém zasvěcení do východisek zkoumání začíná kapitola o smyšlených jazycích v literatuře a krátkou poznámku k simulacím cizích jazyků v uměleckém textu, ke kterým se mimo jiné vrací i ve své nové monografii, a poté již následují rozborů konkrétních užití vícejazyčnosti v česky psané literatuře.

Zkoumaná díla člení autor v prvním případě jednak chronologicky do oddílů, máme zde tak kapitulu o dílech z devatenáctého století a jejich reflexích, oddíl k literatuře z období první světové války a zpětných pohledů na ni a literaturu exilovou, jednak podle jednotlivých autorů a nadto připojuje dvě kapitoly tematické, o vícejazyčnosti v literatuře pro děti a mládež a v nové české poezii. Velmi podobnou strategii nacházíme i v autorově co do rozsahu skromnější druhé monografii. Ta není uvozena žádnou teoretickou kapitolou, jen stručným úvodem, v němž je nastíněn obsah a představeny strategie citací z rozebírané literatury, které je pro bližší zkoumání potřebné znát už před začátkem čtení. Dvě přehledové kapitoly, první opětovně k tématu simulace cizího jazyka a druhá ke stávajícím poznatkům v oblasti literární vícejazyčnosti u dalších badatelů, jsou řazeny až na konec knihy a začátek tak teoretický úvod postrádá. Fišer ve své recenzi zdůrazňuje, že uspořádání kapitol umožňuje dvojí čtení – od počátku knihy projít chronologicky řazené „sondy“, odzadu pak „nabýt představy o současném diskurzu, o základních přístupech k problematice, o metodologických koncepcích i šíři zkoumaného pole literatury a jazyka včetně různých výkladů pojmu *vícejazyčnost*“ (Fišer 2012: 787). Ať už čtenář zvolí z těchto strategií kteroukoli, mohl by postrádat obecnější teoretický úvod, pokud by četl knihu zcela bez znalosti prvního výsledku Marešových zkoumání a hledal v ní kupříkladu metodologické poučení. Již z tohoto důvodu jsou obě monografie spjaty více, než se může zdát ze sporých odkazů v novější knize. Na straně druhé tato „absence zasvěcení“ zajišťuje konceptu

sebraných studií, ve většině vydaných nejprve časopisecky, jakousi lehkost a přístupnost i pro publikum ne odborné, jelikož každý z textů je natolik komplexní, že je možné jej číst samostatně, přičemž recepce není narušována množstvím odkazů k dalším zdrojům.

II. Od Němcové po Topola

Výběr autorů je vsutku pestrý. Přihlédneme-li k tomu, že mnohé autorské subjekty a jejich díla zahrnující vícejazyčnost byla rozebírána již v předcházející monografii, je ku podivu, jak výrazní spisovatelé a texty zůstali nevyčerpáni. První kapitola je věnována dílu Boženy Němcové. Mareš navazuje na práce svých kolegů, zejména na publikaci Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové (Janáčková a kol. 2001) a dílčí studie, avšak nezaměřuje se na korespondenci Němcové, nýbrž na několik jejích vybraných románů a povídek. Cizojazyčné prvky zde hrají zejména roli sociální příslušnosti (u němčiny „cizí“, u slovenštiny „naší“, u ostatních marginálně zmíněných jazyků podobné, doplňující funkce). Kapitola věnovaná Němcové je spíše příspěvkem k hojným zkoumáním jejích textů a osobnosti, z nichž řada pochází od Marešových kolegů z pražské univerzity.

Další kapitoly se v porovnání s touto úvodní vydávají na pole neorané, případně před Marešem jen lehce zkypržené. Uznání si zaslouží autorův exkurz do poezie jednoho z našich zjednodušeně řečeno jazykově nejtemnějších autorů, Vladimíra Holana. Mareš si je vědom, že analýza básnického textu, tím spíše ta lingvistická, musí být prováděna velmi citlivě, proto až opatrně vysvětluje, že se nesnaží k Holanově poezii hledat „interpretační klíč“ (Mareš 2012: 34), že přítomnost cizích jazyků u něj přece jen není signifikantně hojná, ale že přesto „cizojazyčné úseky jistě představují nepominutelný komponent tvarové i významové výstavby sledovaných textů [...] zpravidla evokují a aktivují určité literární, kulturní, historické či náboženské kontexty“ a že pro „náležitou identifikaci těchto kontextů potřebujeme cizojazyčným pasážím porozumět“ (Mareš 2012: 35). V tomto bodě tedy vyzdvihuje, že porozumění pasážím v cizím jazyce nám nepřináší jen případný návod k estetické recepci díla, ale je nezbytné ze samé podstaty věci, tj. musíme být vůbec schopni jej přečíst, byť třeba interpretačně chudě. Tento bod vyvstává i v dalších kapitolách věnovaných textům významně se zakládajícím na vícejazyčnosti, např. v novele Báry Gregorové.

Po Němcové a Holanovi následují kapitoly o vícejazyčnosti v ústředních textech Vladimíra Kőrnera a Ladislava Fukse, v nichž Mareš výzkum

nezřídka doplňuje o poznatky (primárně) literárních vědců. Cizojazyčné prvky jsou u těchto autorů bohatě zastoupeny a dotvářejí kulturně-historický kontext románů. Mareš se soustřeďuje na oblast citátů, sociálního postavení a vzájemných vztahů hrdinů a další funkce a formy, které zde vícejazyčnost má. Kulturní hodnoty nese cizí jazyk, v tomto případě mongolština, i ve zkoumané prvotině Petry Hůlové *Paměť mojí babičky*. U ní Mareš akcentuje protiklad vlastního a cizího, známý z kognitivní lingvistiky, jako jeden z fundamentálních principů textové vícejazyčnosti a pokládá jej za příčinu „napětí“ textu (více viz Mareš 2003: 44).

Nejsložitější úkol si však, zdá se, autor vytyčil zpracováním rozborů literatury moderní, v níž je jazykový rozptyl a chaos jedním z hlavních charakteristik. Nepojednává už o autorech v širším kontextu jejich tvorby, ale cíleně rozebírá konkrétní díla – *Sestru Jáchyma Topola*, *Obyčejné věci Jana Vranka*,¹ a novelu *Kámen – hora – papír Báry Gregorové*. U těchto textů rozšiřuje repertoár sledovaných jevů také o strategii jazykové hry, cíleného jazykového zmatení a na oblast zápisu cizojazyčných prvků. Zejména u Gregorové, u níž je i podle citovaných recenzí vícejazyčnost nosnou konstrukcí celého díla, nebylo snadné postihnout veškeré strategie a zároveň je nehodnotit esteticky. Mareš poukazuje na spektrum mezijazykových homonymií, hříček, záměrně nepřesných překladů a záměn a na neuspořádanost písemného zachycení jazyků od rozličných přístupů k zápisu ruštiny do češtiny přes narušení náležitého pravopisu po (až násilné) fonetické přepisy výrazů původem anglických, polských i ruských. Právě u angličtiny je fonetický zápis a jeho modifikace (zmnožování písmen apod.) jen na základě Marešových studií strategie velmi častá, nejen u Gregorové, ale i u Topola a dalších. Veškerá hra s jazykem a jeho hláskovou a grafickou stránkou činí nesnáze i při případných překladech do cizího jazyka, kde se cizí může stávat vlastním a naopak, proto mohou být Marešovy komentáře užitečné i pro překladatele, kteří před podobným úkolem stojí.

Posledním konkrétním textem, který Mareš zařazuje, je novela *Kolomana Kocúra Apáka a mamáka*. V ní vystupují staří manželé, původem Maďari nyní žijící na Slovensku, jejichž mateřštinou je maďarština, kteří v promluvách mísí maďarské a slovenské prvky a sami si i tuto osobní jazykovou rozdvojenost, danou společenskými podmínkami, uvědomují. Tento slovenský exkurz je velmi podnětný pro mnohem hlubší zkoumání

1 Oddíl věnovaný *Obyčejným životům Jana Vranka* doplňuje Mareš o komentář k jeho dílu *Dokonalost nože*.

upozadění mateřského jazyka či (nuceného) osvojování si druhého jazyka a spektra sociálních otázek, které k tomu minimálně v kontextu maďarsko-slovenském vyvstávají.

Fišer trefně poznamenává, že „[m]nožství analyzovaného a vyhodnoceného materiálu by si zasloužilo v závěru svorník,“ tedy kapitolu propojující jednotlivé autorské motivace a strategie užívání cizojazyčných prvků v díle (Fišer 2012: 789). Pro čtení „chronologické“ není explicitní závěrečné srovnání třeba, ale pokud by někdo chtěl z postřehů a názorů Mareše těžit více, takovou pasáž by jistě ocenil. Má-li čtenář o problematiku hlubší zájem – ať už jako literární vědec, translátolog, lingvista, nebo kvůli konkrétní autorské osobnosti, žánru či období, jimž byl v knize věnován prostor, je vhodné znovu odkázat na oddíly teoretické a metodologické, a to i ty v prvním Marešově díle o vícejazyčnosti.

III. Mezi lingvistickým a literárním

V recenzi Marešova díla „Also: nazdar!“: aspekty textové vícejazyčnosti upozorňuje Jana Hoffmanová, jak silně jsou veškeré úvahy formovány autorovým precizním analytickým uvažováním, když jenně konstatuje, že „autor jako člověk řádu, uspořádanosti věcí přece jen podvědomě tíhne k vyvážené „proporcionální výstavbě literárního díla,“ a dodává, že autor jiného ražení by se možná nechal rozporuplností a hloubkou uměleckých děl více „okouzlit“ (Hoffmannová 2005: 133). Tato preciznost je patrná i v navazující monografii, se složkou hodnotící se však Mareš vyrovnává velmi citlivě. Většinu hodnocení umělecké složky díla a uměleckého působení textu zvláště u novějších děl zprostředkovává především prostřednictvím pestrých recenzních komentářů literárních vědců. Oproti prvnímu souboru je tato strategie výrazně silnější a zdá se velmi zdařilá. Osvobozuje autora od neustálého balancování mezi hodnocením lingvistickým a estetickým, nadto přináší čtenáři komplexnější rozbor konkrétního díla. Například u Gregorové mezi řádky vyčteme i drobné Marešovy hodnotící poznámky, např. v závěru píše, že textu lze vyčítat „vyjadřovací živelnost a neukázněnost, kvůli nimž se blokuje možnost dospět k měřenému a propracovanému tvaru“, vzápětí však dodává, že „snaha zachytit takřka bezprostředně prožívání jazyka“ je jeho „pozoruhodnou kvalitou“ (Mareš 2012: 136–137), ve větší míře však autor zůstává esteticky nestranným pozorovatelem a onoho „člověka řádu“ ku prospěchu čtenářů upozaduje, což při takto detailním zkoumání literatury není jednoduché.

IV. Cizojazyčnost ve vícejazyčnosti

I samotná Marešova monografie by se dala zkoumat právě z hlediska zacházení s cizojazyčnými prvky v českém textu. Plejáda jazyků, obohacujících rozebíraná literární díla, je značná – němčina, angličtina, ruština, polština, francouzština, italština, slovenština (a variety těchto jazyků), ale i mongolština v Paměti méj babičce Petry Hůlové, a maďarština, která je tematizována jak v kapitole o Kocúrově novele Apáka a mamáka, tak ve shrnující studii o simulaci cizích jazyků. Právě prvky z posledních dvou jazyků jako jediné autor pro českého čtenáře systematicky,² překládá, v případě některých mongolských výrazů pak spíše nabízí vysvětlení na základě kontextu jejich užití (ostatně i autorka na pochopení na základě kontextu spoléhá, Mareš tak svému čtenáři vlastně usnadňuje cestu k pochopení Hůlové). Ačkolí jsou vysvětlení pro Čecha – řekněme – exotičtějších jazyků zajisté praktická, vytváří se tak jakási dělicí linie mezi jazyky obecně „srozumitelnými“ a „nesrozumitelnými“. Bohužel čtenář nemusí být jazykově vybaven tak výborně jako autor a některé příklady tak pro něj potřebné sdělení nenesou – tj. ví, že postava promlouvá německy, zná Marešův výklad okolností daného užití němčiny, ale samotné promluvě už bez slovníku neporozumí. Monografie by však značně nabobtnala a zneprůhledněla, kdyby byla vysvětlení začleněna i pro pasáže v jiných jazycích, navíc u mnoha z nich, zejména těch s nestandardním fonetickým prepisem či jinak upravených, by přesný „překlad“ ani nebyl možný.

V. Závěrem

Nejen jazykem českým: studie o vícejazyčnosti v literatuře je bezpochyby rozšířením a prohloubením první Marešovy monografie, bez jejíhož teoretického základu by byla neúplná. Může být přínosem jak pro zkoumání literární vědy, tak pro lingvistiku, odhaluje potenciál bohaté intertextuality literárního díla mimo jiné po stránce jazykové a zvláště zajímavá může být jako zdroj inspirace a postupů pro translatoologii a překlad obecně.

Byly do ní vybrány velmi rozdílné autorské osobnosti a díla, tato rozmanitost však v koncepci sebraných a doplněných studií nepůsobí nijak rušivě. Ucelenost výkladů byla podpořena i odkazy na literární recenze, čímž se ostatně autorovi podařilo i více se oprostít od mnohdy nutného

2 U jiných jazyků jsou vysvětlení přítomna pouze výběrově nebo vůbec.

prvku estetického hodnocení a krystalizovat svůj pohled lingvisty se širokými jazykovými kompetencemi i literárním rozhledem. Stále tak platí slova Jany Hoffmannové z recenze na první Marešovu monografii věnovanou vícejazyčnosti, že je „naším předním odborníkem na tento aspekt strukturace literárního textu“ (Hoffmannová 2005: 129).

Bibliografie:

- Fišer, Z. (2012): Podoby jinojazyčnosti v novočeské literatuře, *Česká literatura* 60, 5, s. 787 až 790.
- Hoffmannová, J. (2005): Petr Mareš: „Also: nazdar!“ Aspekty textové vícejazyčnosti, *Slovo a slovesnost* 66, 2, s. 129–134.
- Janáčková J. a kol. (2001): *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*. Praha: ISV nakladatelství.
- Mareš, P. (2003): „Also: nazdar!“: *aspekty textové vícejazyčnosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.
- Mareš, P. (2012): *Nejen jazykem českým: studie o vícejazyčnosti v literatuře*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, edice Mnemosyne.

